

DEN ABSOLUTA TIDEN

"Allting har sin tid, och varje företag under himmeln har sin stund. Födas har sin tid, och dö har sin tid. Plantera har sin tid, och rycka upp det planterade har sin tid. Dräpa har sin tid, och läka har sin tid. Bryta ner har sin tid, och bygga upp har sin tid. Gråta har sin tid, och le har sin tid."

Så börjar Predikarens tredje kapitel i Gamla Testamentet. Uppräkningen fortsätter med fler exempel där såväl kasta undan stenar har sin tid som att avhålla sig från famntag har sin. Det här är ett ganska vanligt sätt att tala på i Bibeln. Alla möjliga företeelser har sin tid; det gäller allt från blodstid (Ps. 51: 16) till älskogstid (Hes. 16:8). Både i Gamla Testamentets hebreiska och i Nya Testamentets grekiska är de vanligaste orden för tid just sådana som anger lämplig, passande eller bestämd tid.

I Bibeln är alltså tiden nära knuten till sitt innehåll. Den är inte något karaktärslost neutrum som existerar oberoende av vad som sker. Den är en del av händelsernas egen natur och skilda innehåll skapar skilda slags tider.

För oss är en sådan tanke helt främmande. Tiden är en och endast en i vår kultur, men det är en föreställning som växt fram ganska sent, för bara 200-250 år sedan. Bibelns sätt att betrakta tid är såvitt man kan veta det naturliga och ursprungliga. De processer och händelser som människorna upplevde i den omgivande verkligheten skapade tiden. Utan dessa händelser fanns ingen tid, ingen tom behållare som låg och väntade på att fyllas, inget abstrakt flöde som rann iväg av sig självt. Ett sådant sätt att uppfatta tid hittar man i många av de lågteknologiska samhällen som antropologer har studerat.

Men människorna försökte tidigt göra tid till ett isolerat begrepp med sin egen existens och form. Det var ett lika fåfängt försök då som nu, men till de antika filosofernas heder skall sägas att de inte försökte göra tiden så isolerad och självständig som vi gör i dag. De tre grundläggande hållningar till tidsproblemet som formulerades under antiken är den materialistiska, den idealistiska och den fenomenologiska. De representeras av respektive Aristoteles, Platon och Augustinus. De två förstnämnda verkade på 400- och 300-talet f.Kr., Augustinus först under senantiken i skarven mellan 300- och 400-talet e.Kr.

Alla de här tre uppfattar tiden som relationell. Det betyder att tiden är en funktion av något annat än sig själv, till exempel händelser, processer, överjordiska makter eller dylikt. Den uppfattningen delade de med den ursprungliga synen på tid. Däremot ansåg de inte att man fick olika sorters tid beroende på vad som skedde.

Aristoteles kopplade tid till rörelse och såg ett ömsesidigt förhållande mellan dem. Utan rörelse finns ingen tid, utan tid ingen rörelse; tid är vårt sätt att mäta rörelse. Men rörelsen är det primära för Aristoteles. "Tiden är just detta - måttet på rörelse med avseende på 'före' och 'efter'". Men kopplingen till rörelse betyder inte att skilda rörelser skapar skilda sorters tid. Hos Aristoteles är tiden knuten till rörelse i allmänhet. All rörelse skapar så att säga samma sorts tid.

Aristoteles förankrade alltså tiden i den materiella världen och han får stå för det första sättet att begripa tiden. Platon hade däremot en idealistisk världsuppfattning. För honom fanns den mest verkliga världen i idéernas sfär och det vi ser omkring oss är bara ett misslyckat försök att avbilda den. I idéernas sfär finns evigheten, som är tidlös och därför fullkomlig. Tiden är ett slags derivat av evigheten och alltså ofullkomlig. Skaparen bestämde sig förr att inrätta "en rörlig avbild av evigheten; och på samma

gång som han ordnade världen, gjorde han en i tal framskridande bild av den evighet, som är orörlig och i vila. Denna bild kalla vi *tid*". Enligt Platon är tiden alltså något som Skaparen fått tillgripa för att kunna ordna det universum han skapat. Tiden blev ett slags redskap som användes för att arrangera den lägre verkligheten, men den kunde aldrig bli annat än en dålig imitation av evighetens högre sanning. Och tiden skapades inte som något ramverk där händelser skulle utspelas, syftet var i stället att rationellt ordna företeelser i rummet i enlighet med evighetens ouppnåeliga modell.

Att göra tiden till en utlöpare från en idévärld som skapats utanför oss själva är alltså det andra sättet att lösa problemet. Det tredje är det som i dag kallas fenomenologiskt. Där blir tiden något som finns inom oss, i våra egna upplevelser. Augustinus var den som först förflyttade fokus från den yttre verkligheten till människans upplevelse av den. I stället för att betrakta det yttre ville han lösa tidens gåta genom att begrunda sitt eget inre.

Augustinus menade att det är den mänskliga upplevelsen av dynamiken mellan dåtid, nutid och framtid som är kärnan i tidsproblemet. Människan har förmåga till både minne, varseblivning och förväntningar. Utifrån minnet uppstår det förflutna ur varseblivningen nuet och ur förväntningarna framtiden. Detta betyder också att varken det förflutna eller framtiden existerar annat än i människans inre.

Detta att varken dåtid eller framtid existerade skapade en del problem, men Augustinus löste dem genom att hävda att vi upplever båda i samtiden. Minnet ger oss det förflutna, förväntningarna framtiden, men allt detta varseblir vi i vår egen samtid, det ögonblick när tiden strömmar genom människan på väg från framtid till förflutet.

Trots att de här tre sätten att tolka tiden skiljer sig så har de i alla fall det gemensamt att de i grunden är relationella. För Aristoteles är tiden relaterad till de fysiska kropparnas rörelser, för Platon till den ideala evigheten och för Augustinus till människans varseblivning.

Men så betraktar vi ju inte tiden i dag. Visserligen har vi en splittrad och ofta motsägelsefull uppfattning om tiden, men i sina huvuddrag är den inte relationell utan absolut. Det betyder att tiden förflyter utan relation till något annat, vare sig himlakroppar, idéer eller människor. Även om inget annat existerade så skulle det ändå finnas en tidens ström, ett absolut flöde av abstrakta tidsenheter.

Denna absoluta uppfattning av tid brukar vi knyta till Isaac Newton som i sin *Principia Mathematica* 1687 fastslog: "Den absoluta, sanna och matematiska tiden, i och för sig och till sin natur utan relation till något yttre, flyter likformigt, och kallas med ett annat namn varande." Här är tiden frikopplad från alla skeenden i den verkliga världen. Den finns bara där som en överordnad, nästan mystisk förutsättning för allt som inträffar.

Hur kom det sig då att människorna övergav den naturliga relationella tiden till förmån för den abstrakta och absoluta? En viktig orsak var ett bibelställe. Aristotelikerna hade ju hävdats att himlakropparna aldrig står stilla och att det därför finns en ständig rörelse som man kan bygga ett relationellt tidsbegrepp på. Men i takt med att Bibeln fick allt större betydelse för att fastställa sanningar så blev problemet med Josua och striden vid Jeriko besvärande. I Josuas bok i Gamla Testamentet beskrivs nämligen i tionde kapitlet hur Josua under ett krigsföretag bad Gud att stoppa solen. Vers 13 lyder: "Då stod solen stilla, och månen blev stående, tills folket hade tagit hämnd på sina fiender. Detta finns ju

upptecknat i 'Den redliges bok'. Solen blev stående mitt på himmelen nästan en hel dag och skyndade inte att gå ned." Det här bibelstället hade redan Augustinus lagt märke till. Det kunde naturligtvis tas som en vederläggning av påståendet att himlakropparna alltid rör sig och därmed rycka undan grunden för den aristoteliskt relationella tidsuppfattningen. Det var många medeltida filosofer och naturforskare som upplevde en konflikt mellan sin grundläggande aristoteliska syn på den materiella verkligheten och sin bibeltro. Vad gäller tidsbegreppet ledde det till att tänkare som John Duns Scotus, Peter Aureol, William av

Ockham och andra under slutet av 1200-talet och första hälften av 1300-talet började argumentera för att det också fanns en potentiell tid. Enligt dem existerade det alltså också en tid som *skulle kunna* fyllas med händelser, även om inget skedde. De menade att den aktuella tiden överensstämmer med den potentiella så länge himlakropparna rör sig, men om de står stilla så finns det fortfarande en potentiell tid som anger varaktigheten av himlakropparnas vila. Med hjälp av denna potentiella tid kunde man alltså mäta varaktigheten av såväl all rörelse som all vila.

Lennart Lundmark

Uppgifter till texten DEN ABSOLUTA TIDEN

1. Vilken av nedanstående föreställningar präglar, enligt författaren, Bibelns sätt att beskriva tid?

- A Gud har skapat tiden för att ge människan en avbild av evigheten.
- B Det finns flera olika sorters tid, som var och en definieras utifrån sitt innehåll.
- C Genom att skapa tiden har Gud bringat nödvändig ordning i universum.
- D Tid och människa är beroende av varandra tiden skapar människan och människan skapar tiden.

2. Varför kom Aristoteles tolkning av tidsproblemet och det citerade avsnittet ur Josuas bok att stå i konflikt med varandra, enligt texten?

- A Aristoteles teori ifrågasatte och var oförenlig med Bibelns framställning av Gud som en tidlös kraft.
- B Enligt Bibeln kunde mänskliga handlingar påverka tidens gång, medan Aristoteles hävdade att enbart planeterna styrde tiden.
- C Aristoteles teori förutsatte att himlakropparna var stadda i evig rörelse, medan Bibeln angav att Gud kunde stoppa dem.
- D Bibeln angav att tiden skapade rörelsen, vilket enligt Aristoteles teori var en omöjlighet.

3. Vad kännetecknade, enligt texten, den fenomenologiska tolkningen av tiden till skillnad från de materialistiska och idealistiska tolkningarna?

- A Den stod i strid med den tidsuppfattning som uttrycktes i Bibeln.
- B Den framställde tiden som en enhetlig och självständig rörelse.
- C Den hävdade att såväl dåtid som framtid existerade oberoende av människan.
- D Den utgick ifrån människans inre upplevelser av tiden.

4. Här nedan ser du två rubriker som sammanfattar de två skilda huvudlinjerna i de olika tolkningar av tidsproblemet som texten redogör för. Vilket av alternativen anger rätt tänkare under respektive rubrik?

	Tiden är relationell	Tiden är absolut
A	Aristoteles	Platon
B	John Duns Scotus Peter Aureol William av Ockham	Aristoteles
C	Platon	Isaac Newton
D	Isaac Newton	John Duns Scotus Peter Aureol William av Ockham

DEN SVENSKA FASTIGHETSKRISEN

Bokrecension:

Dwight M Jaffee: *Den svenska fastighetskrisen*, SNS Förlag, Stockholm 1994.

Dwight M Jaffee har på SNS uppdrag nyligen genomfört en analys av den svenska fastighetskrisen. Jaffee är professor vid Center for Real Estate and Urban Economics vid Haas School of Business, University of California, Berkeley. Sedan 1970-talet har han flera gånger besökt Sverige, bland annat som gästforskare vid Institutet för internationell ekonomi.

Jaffee utgår från en typisk nationalekonomisk ansats, *stockflow*-modellen, och genomför sin analys i termer av utbud och efterfrågan på såväl bostadsmarknaden som marknaden för kommersiella lokaler. Han genomför dock sin analys utan att någon enda gång rita en utbuds- eller efterfrågekurva, vilket är något oväntat.

De enligt Jaffees mening fundamentala faktorerna bakom uppkomsten av den svenska fastighetskrisen var förändringar i realinkomstutvecklingen, realräntan, den finansiella avregleringen och därigenom tillgången till krediter, skattesatserna samt sist men inte minst bostadssubventionerna. Som en alternativ förklaring till fastighetscykeln har förts fram tanken om en s k fastighetsbubbla. En sådan kan sägas föreligga när efterfrågan på fastigheter blir stor därför att investerare förväntar sig att priserna skall fortsätta att stiga trots att utvecklingen av fundamenta kan tyda på att spekulationsbubblan förr eller senare kommer att brista. Jaffee avfärdar denna alternativa förklaringsgrund i likhet med exempelvis professorerna Ingemar Ståhl och Mats Persson och menar att den svenska fastighetscykeln helt kan förklaras med hänvisning till de fundamentala faktorerna.

Jag är också benägen att lägga tyngdpunkten vid ovan nämnda förklaringsfaktorer. Samtidigt vill jag påpeka att detta fortfarande strängt taget måste betraktas som en ännu inte hypotes. Varken Jaffee eller hans ovannämnda kolleger har t.ex. genom regressionsanalys visat att krisen helt uttömmande kan förklaras genom variationer i fundamenta.

Dessutom ter det sig svårt att på förhand utesluta möjligheten att vissa grupper av extremt spekulativt inriktade aktörer kan ha bidragit till att förvärra krisen. Detta var också vad SNS referensgruppsordförande, Skanska-chefen Melker Schörling, hävdade vid den konferens som SNS anordnade kring boken. Det är svårt att se hur man kan avfärda en sådan kompletterande hypotes utan att undersöka saken närmare. Vid Avdelningen för bygg- och fastighetsekonomi på KTH förbereder vi just nu en sådan undersökning av olika aktörers agerande, förväntnings- och motivbilder på fastighetsmarknaden. Veterligen har detta inte gjorts hittills, vare sig av Jaffee eller någon annan.

Jaffee menar vidare att det inte finns något stöd för tanken att en överproduktion skulle ha förekommit mellan åren 1985 och 1990. Han beräknar den som han säger relevanta byggkostnaden som kostnad för "tegel och murbruk" minus nuvärdet av räntesubventionerna. Det är på grundval av detta kostnadsberäp som författaren sedan räknat ut Tobins q , dvs. kvoten mellan priset på försålda fastigheter och nybyggnadskostnaden, totalt och för olika regioner.

Vid SNS konferens kring Jaffees bok i höstas var jag tillsammans med Ingemar Ståhl anlitad som opponent. Jag anförde då följande synpunkter. I takt med att subventionerna för byggandet minskar kommer nettobyggnadskostnaderna att öka. De högre kostnaderna kommer att medföra en högre hyresnivå och i jämvikt en minskad bostadsproduktion. Jaffee är inte omedveten om

detta. Han t.o.m. anför en uppgift om att efterfrågan kanske kommer att minska successivt med 20 procent till följd av den gradvisa avvecklingen av bostadssubventionerna.

Det betyder i så fall att man nog kan utgå från en lägre nyproduktion än den som författaren räknar med på 19 000 nya lägenheter per år under perioden 1994-2000.

Mitt nästa tema för synpunkter vid konferensen gällde fördelningen av bostadsproduktionen dels mellan stora städer och småorter i landet, dels inom en stad som Stockholm. Även här har författaren i princip effekterna klart för sig. Men jag skulle ha önskat att han ännu starkare hade understrukt vissa mycket betydelsefulla vådor för stadsbyggandet i landet som vi fått till följd av en kombination av subventionering, de lånetak som gällt samt det system med bruksvärdeshyror som tillämpats.

Denna kombination har lett till att stadsbyggandet har fått en felaktig inriktning. För det första har man systematiskt undvikit att bygga lägenheter i attraktiva områden i städerna, nämligen i centrala lägen samt i lägen med exempelvis sjöutsikt. För det andra har man istället tenderat att bygga i trista områden ute på gården. Den omfattande byggnationen i mindre attraktiv områden har inneburit en stor kapitalförstörelse med omfattande vakanser i dagsläget som tydligt exponerar detta resursslöseri. Det stela systemet med bruksvärdeshyror har sålunda bidragit till att vi nu för hyreslägenheter har stora vakanser i Stockholms förorter medan det är en brist på lägenheter i innerstan.

Nu råder det ett läge som på olika sätt lämpar sig för en avveckling av bruksvärdeshyressystemet. Annars får man efterhand som ett brev på posten att vakanserna i ytterområdena tenderar att bli ännu mer bekymmersamma allt eftersom subventionerna avvecklas. Genom en avveckling av bruksvärdessystemet skulle man få fler lägenheter uthyrda och slippa riva helt nybyggda bostäder i den utsträckning som nu föreslagits. Dessutom skulle man få incitament till en ökad produktion av hyreslägenheter i attraktiva lägen.

Jaffee har också avstått från att diskutera att regeringen påbörjade en avveckling av bostadssubventionerna just vid inledningen till den värsta lågkonjunkturen i mannaminne. Tidigare användes bostadsbyggandet som ett medel för att jämna ut konjunkturcyklerna. Tanken var att när de privata investeringarna och konsumtionen sackade i en lågkonjunktur kunde man öka bostadsbyggandet genom en ökad subventionering i enlighet med Keynes teori om att söka balansera nedgången i den totala efterfrågan.

Var det då inte sämsta möjliga tidpunkt att börja avveckla bostadssubventionerna just när lågkonjunkturen slog till? Enligt Jaffee fanns det som ovan påpekats ingen överproduktion av bostäder fram till år 1990. Varför då inte utöka subventionerna till bostadsbyggandet istället för att börja avveckla dem för att därigenom bidra till att störta byggsektorn ytterligare nerför branten? Problemet var att man genom en utbyggnad av en mycket omfattande subventionering av bostadsbyggandet redan under högkonjunkturen slagit undan benen för en balanserande ökad bostadsproduktion under den därefter följande lågkonjunkturen. I subventionernas tecken hade man förbyggt sig, dvs. det fanns en betydande överproduktion. Om dessa väsentliga saker säger inte Jaffee särskilt mycket.

En del saker i Jaffees bok är direkta nyheter för mig. Det gäller exempelvis den statistik som utvisar att vakanserna stadigt minskade från mitten av 1980-talet ända till 1990. Det kan bidra till att förklara att man höll på med ett fortsatt högt byggande så länge, trots att det förekom signaler som pekade i en annan riktning. Författaren presenterar också en intressant hypotes, nämligen att

det till största delen är bankernas expansiva utlåning efter kreditregleringens avveckling som skall lastas för bygg- och fastighetskrisen. Jag är dock något osäker på om denna betyder så mycket som författaren vill göra gällande. Något ansvar måste väl bygg- och fastighetsbolagen också själva ta för sina verksamheter?

I övrigt innehåller boken inte några större nyheter, vare sig när det gäller förklaringar eller policyrekommendationer. Mycket är redan känt genom analyser som gjorts tidigare i skrifter som givits ut av SNS.

Dessa synpunkter och invändningar får inte undanskymma värdet av Jaffees analys. Jag tycker att det är en stor poäng med att låta en utomstående forskare komma in i den svenska

ankdammen för att se efter om gjorda analyser kan bekräftas eller förkastas. Som framgått är mitt intryck att författaren i många väsentliga avseenden har bekräftat redan gjorda analyser och inte förkastat särskilt mycket. Det är imponerande att professor Jaffee har lyckats med att sätta sig in i den komplicerade svenska fastighetsmarknaden på så pass kort tid som han har haft till förfogande för att skriva sin bok. Boken är inte bara kompetent skriven utan också mycket lättläst.

Roland Andersson

KTH = Kungliga Tekniska Högskolan (Stockholm)

SNS = Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Uppgifter till texten

DEN SVENSKA FASTIGHETSKRISEN

5. **Recensenten avser att själv närmare studera vissa förhållanden som har anknytning till Jaffees bok. Vari består den planerade studien?**

- A En analys av fördelningen av bostadsproduktionen mellan storstäder och landsbygd.
- B En genomgång av effekterna av bostadssubventionerna, lånetaket och bruksvärdesprincipen.
- C En prognosstudie för bostadsbyggandet fram till det kommande sekelskiftet.
- D En undersökning av förekomsten och graden av spekulation i samband med fastighetskrisen.

6. **Med hjälp av tillgängliga fakta och beräkningar belyser Jaffee ett för recensenten tidigare okänt förhållande. Vilket?**

- A Att fastighetskrisen fördjupades till följd av en omfattande spekulation.
- B Att hyrorna steg snabbare än byggkostnaderna under högkonjunkturen.
- C Att antalet uthyrda lägenheter ökade under 1 980-talets andra hälft.
- D Att bruksvärdesystemet ledde till överproduktion från 1990 och framåt.

7. **Vilket svarsförslag sammanfattar bäst recensentens huvudsakliga invändningar mot Jaffees bok?**

- A Jaffee har inte tillräcklig förståelse för de speciella förhållanden som präglar svensk fastighetsmarknad och bostadspolitik.
- B Jaffee har valt att bygga sin analys utifrån en förlegad teoretisk utgångspunkt.
- C Jaffee har bortsett ifrån vad tidigare gjorda undersökningar av den svenska fastighetskrisen visat.
- D Jaffee har inte styrkt vissa viktiga resonemang och slutsatser i tillräckligt hög grad.

8. **På vilket sätt påverkade bostadssubventionerna fastighetskrisen, enligt recensenten?**

- A De stärkte den orealistiska tron på stigande fastighetspriser i högkonjunkturens sista skede.
- B De resulterade i att det fanns ett alltför stort utbud av bostäder när lågkonjunkturen bröt ut.
- C De stimulerade bankerna till en alltför frikostig utlåning trots vikande konjunktur.
- D De medförde att de privata investeringarna i bostadsbyggandet minskade dramatiskt.

ÄLDREOMSORGENS RESURSER

Sjukvården och socialtjänsten använder idag betydande resurser oavsett om man räknar i personal eller utgifter. Samtidigt väntas befolkningens medellivslängd öka; från 1990 och fram till år 2000 väntas antalet personer över 80 år öka med 68 000 personer eller 18 procent. Sjukdomar och ålderskrämpor ökar med stigande ålder, och vårdbehovet är särskilt stort bland de mycket gamla. Det talar för att efterfrågan på vård, omsorg och social service fortsätter att stiga. Även anspråken på tillgänglighet, kvalitet och kontinuitet kan förväntas öka.

För kommunerna, som sedan Ädelreformen den 1 januari 1992 övertagit ansvaret från landstingen för all långvarig service och vård till de äldre, gör det ökande antalet äldre att situationen ser extra bekymmersam ut. Samtidigt som man inte kan räkna med ökade resurser så stiger efterfrågan kraftigt. Skall denna kunna tillfredsställas utan att standarden sänks, måste verksamheten bedrivas alltmer effektivt och med hjälp av förbättrade metoder. Annars går ekvationen helt enkelt inte ihop.

Används resurserna inom äldreomsorgen på bästa sätt, dvs. effektivt? Ger äldreomsorgens organisation och finansiering tillräcklig stimulans för en effektiv hushållning med de knappa resurserna? Hur påverkas äldreomsorgen av förändringar i organisation och finansiering? Det är huvudfrågorna i vårt forskningsprogram Optimal resursallokering inom äldreomsorgen.

I ett första steg beräknade vi kostnaderna för olika omsorgsformer och analyserade hur kostnaderna kan variera mellan olika individer inom en och samma omsorgsform beroende på funktionsnedsättning och psykisk status. De omsorgsformer vi studerat är hemtjänsten (knuten till det egna boendet), sjukhemmet och ålderdomshemmet. Som mått på funktionsnedsättning valde vi Katz' ADL-index.

Varje studie omfattar ett förhållandevis litet antal kommuner. Resultaten är därmed inte direkt generaliserbara till förhållanden i andra kommuner. Däremot torde tillvägagångssättet vara av intresse för de kommuner som strävar att använda äldreomsorgsresurserna effektivt.

Vi utgick från att omsorgskostnaderna varierar mellan individer och mellan omsorgsformer. Med en större funktionsnedsättning förväntas kostnaden bli högre inom varje omsorgsform. För omsorgsformer som kräver mera fasta resurser förväntas kostnaderna bli högre och sambandet mellan funktionsnedsättning och kostnad flackare. De olika kostnadskurvorna förväntas skära varandra. I skärningspunkterna är kostnaderna lika höga oavsett vilken vårdform man väljer. Det gäller till exempel för den grad av funktionsnedsättning där kostnaden för eget boende kombinerat med hemtjänst och kostnaden för boende på ålderdomshem är lika stora. För lägre funktionsnedsättningar skulle hemmaboende med hemtjänst vara billigast; för kraftigare funktionsnedsättningar skulle kostnaderna vara lägre på ålderdomshemmet. Motsvarande resonemang gäller för övriga kostnadssamband och skärningspunkter. Resultaten bekräftar i stor utsträckning vår hypotes. Den

årliga omsorgskostnaden för en hemtjänsttagare kan variera från 5 000 kronor för en person med mycket liten funktionsnedsättning till 435 000 kronor för en person med kraftig sådan. De personer som bor på ålderdomshem har genomsnittligt större funktionsnedsättning än de personer som bor i eget boende och har hemtjänst. På sjukhemmen har patienterna ännu större funktionsnedsättning i genomsnitt. Omsorgskostnaden kan variera mellan 140 000 och 190 000 kronor på ålderdomshemmet och mellan 160 000 och 350 000 kronor på sjukhemmet. Uppgifterna gäller för de begränsade urval som studierna omfattar.

Att det finns skillnader i kostnader mellan olika omsorgsformer för en person med viss funktionsnedsättning behöver inte nödvändigtvis innebära att resurserna används ineffektivt. Problemet är här att existerande brukaravgifter inte varit relaterade till kostnaderna eller merkostnaderna för de olika alternativen. Med de avgiftssystem för brukarna som fanns före den 1 mars 1993 och med det statsbidragssystem till kommuner och landsting som nu håller på att ersättas finns det stor anledning att tro att det skedde en överkonsumtion av hemtjänst och sjukhemvistelse i förhållande till boende på ålderdomshem.

Fram till 1992 års slut hade Sverige ett statsbidragssystem som till största delen var uppbyggt efter principen att ge kommuner och landsting specialdestinerade bidrag. Det finns flera problem med ett sådant system. Det kan bl.a. stimulera kommunen att satsa på verksamheter som inte är samhällsekonomiskt effektiva i stället för att vara utvecklade och anpassade efter kommunens egna förutsättningar och önskemålen hos dess invånare. Inom kommunernas äldreomsorg och landstingens äldresjukvård har statsbidragen lett till omotiverat stora satsningar inom hemmaboende med hemtjänst samt på landstingens sjukhem. Ålderdomshemmen blev satta på undantag, eftersom de inte tillförde kommunerna några statsbidrag, och endast ett fåtal nya hem byggdes under 1980-talet.

Även reglerna för brukaravgifter var till nackdel bl.a. för ålderdomshemmen. Låt oss exemplifiera. Vid början av 1992 var avgifterna enligt regeringens förordning högst 65 kronor per dygn för vård vid de tidigare landstingsägda lokala sjukhemmen. Taxorna inom äldreomsorgen reglerades av andra förordningar. Vid ålderdomshem i kommunal regi fick avgiften högst vara så stor att den enskilde kunde behålla tillräckliga medel för sina personliga utgifter. Avgiften fick inte överstiga kommunens självkostnad. I allmänhet innebar denna regel en betydligt högre avgift än vid sjukhemmen. Dessutom ingick eventuella kostnader för läkemedel, tandvård och annan sjukvård i sjukhemsavgiften, medan den som bodde på ålderdomshem kunde få betala normala egenavgifter för dessa tjänster utöver avgiften till ålderdomshemmet.

Björn Lindgren och Per Gunnar Edebalk

Uppgifter till texten

ÄLDREOMSORGENS RESURSER

9. Vilket svarsförslag anger den redovisade studiens resultat vad avser kostnaden för att vårda en person med en bestämd grad av funktionsnedsättning?
- A Kostnaden varierade mest inom hemtjänsten.
- B Kostnaden var högst på sjukhemmen.
- C Kostnaden varierade mellan hemtjänst, ålderdomshem och sjukhem.
- D Kostnaden var ungefär densamma på ålderdomshem och sjukhem.
10. Enligt texten har ansvaret för en stor del av äldrevården flyttats från en samhällelig nivå till en annan. Hur?
- A Från landstingen till kommunerna.
- B Från staten till landstingen.
- C Från staten till kommunerna.
- D Från kommunerna till landstingen.
11. Textförfattarna förutspår att de äldres behov av vård och omsorg kommer att öka framöver. På vilket argument grundas denna prognos?
- A De äldre vårdas i allt större utsträckning i sina hem.
- B Dagens äldrevård har blivit alltmer ineffektiv.
- C De äldre lever allt längre.
- D Dagens äldrevård är underdimensionerad.
12. Hur har de riktade statsbidrag som tidigare utgått till landsting och kommuner påverkat äldrevården och äldre omsorgen, enligt författarna?
- A De har tvingat kommuner och landsting att öka effektiviteten inom äldrevård och äldreomsorg.
- B De har styrt resurserna till omsorgsformer som inte nödvändigtvis varit de billigaste för samhället i stort.
- C De har ökat medborgarnas möjligheter att själva välja den omsorgsform de önskar.
- D De har utjämnat skillnaden i efterfrågan mellan de olika omsorgsformerna.

HUNDAR OCH RIVJÄRN

Jag tror mest på människor när jag vet att dom förstår sig. Därför tycker jag så mycket om teater och film. I biografen eller teatersalongen känner jag en stunds oreserverad tillit.

Sanningen är ett urval. Jag väljer människor, osäkert och trevande, jag tolkar dom lika trevande och osäkert.

Men när jag sitter där i salongen vänd åt samma håll som de andra är alla val träffade, från scenen eller filmduken får jag tolkningar föreslagna. Jag kan invänta erfarenheterna, jag kan göra dom utan att göra dom, jag kan överfallas av känslor som jag inte behöver betala för. Jag kan kommunicera med dom som spelar och dom som lyssnar utan att blotta mig eller göra bort mig. Jag avkrävs ingenting annat än uppmärksamhet.

Och efteråt vet jag kanske mer, känner kanske öppnare. Jag har blivit tagen vid handen och flyttad omkring, förd runt, gajdad, upplyst, omhändertagen. Det är väl därför skådespelare som Sif Ruud och Birgitta Valberg har en så befriande inverkan på mig. Deras kärva moderlighet omsluter också åskådarna.

Jag tror mest på människor när jag vet att dom förstår sig.

Antagligen bär jag på något slags skådespelarförgiftning. Föreställningen innehåller alltid ett meddelande, den blottar genom att dölja, den skymmer genom att blottlägga. Jag tar sats mot uppriktigheten, jag hoppar, och bakom min uppriktighet skymtar ansträngningen. Jag åstadkommer uppriktighet. Men är den sann?

Skådespelarförgiftning.

Jag tror mest på människor när jag vet att dom förstår sig.

Det svindlar.

Ibland tycker jag mig förstå dom som tycker att "naturligheten" är skådespeleriets värsta fara och fiende. Den kan beröva både skådespelare och åskådare föreställningens språk, det som är rikt och meddelsamt.

Men naturligheten förändras och utvecklas. Den är tidsbunden, den är genrebunden, den är aldrig absolut. Gårdagens sceniska naturlighet är redan dagens förkonstling.

Jag vet faktiskt inte hur jag vill ha det med naturligheten. Jag tycker ibland att den förminskar mig, reducerar min uttrycksskala och därmed stänger mig för oväntade och fantastiska upptäckter.

Skådespelaren Oscar Baeckström hade en hund. Den låg alltid och väntade i kulissen, både under repetitioner och föreställningar. Absolut tyst, totalt orörlig vilade den där. När repetitionen eller föreställningen var över reste sig Baeckströms hund och gick rätt in till husse på scenen. Den hade omedelbart registrerat när skådespelarna börjat tala naturligt.

Jag vet inte vad jag egentligen tycker om Baeckströms hund. Den roar mig, men den skrämmer mig också.

Jag har alltid varit rädd för hundar. De är lyhörda. De känner min rädsla. Snälla hundar är överseende. Elaka hundar stimuleras till angrepp.

Kanske var Baeckströms hund extremt elak. En riktigt djävla ondsint kritiker. Eller också hyste den en hundaktig tillgivenhet för skådespelare, en överseende insikt i konstens villkor. Utom den att övergången från utantilläxa till djup och personlig erfarenhet inte alltid slipar bort klangen av förkonstling. Och att den upphöjda gesten och den förnämliga diktationen också kan blottlägga själens oro och livets suddiga förvirringar.

Det var vid sekelskiftet Baeckströms hund avvaktade i

kulissen. Hur skulle den avlyssna dagens "naturlighet"? Kanske skulle den veta varken ut eller in.

*

"Hon kunde ge medkänsla och trovärdighet även åt små rutinroller." Så står det i Norstedts förträffliga filmlexikon om en skådespelerska. Det är svårt med sammanfattningar av typen liv och gärning. En enda mening räcker inte långt.

Hur ger man medkänsla åt en liten rutinroll? Skall man ha medlidande med skådespelerskan eller det hon framställer?

"Jag har en liten rutinroll i pjäsen." Så uttrycker sig ingen skådespelare. Jag har fått en skitroll, säger man. Och skitroller är inte lättåtkomligare för rutinen än större rollschabrak.

"Han gav trovärdighet åt sin stora rutinroll." Konstigt. Så kan man väl inte säga? Och så står det säkert inte heller om någon i Norstedts filmlexikon.

"Tidigt blev hon specialist på rivjärn", läser man om en annan skådespelerska.

Och det är nog så riktigt. Men det låter inte roligt. Ett långt skådespelarliv som specialist på rivjärn.

"Tidigt blev han en rutinerad specialist på komplext själsliv och en trovärdig framställare av religiösa anfäktelser."

Så står det inte om någon i filmlexikonet.

En sån skulle det väl finnas avsättning för. Han kunde vara mycket användbar till exempel i tidiga Bergmanfilmer.

Det slår mig att så kunde det ju faktiskt ha stått om Gunnar Björnstrand. Men det skulle ha funnits så väldigt mycket att tillägga.

Man måste satsa på tilläggen.

Om Gunnar Björnstrand står det "stora seriösa uppgifter för Bergman". Uppgifterna var alltså inte för Björnstrand. Björnstrand var en seriös uppgift för Bergman. Det var han säkert också.

Gunnar var en rolig och orolig och sökande människa. Eftersom han tog sitt yrke på allvar hade han ingenting emot att kallas rutinerad. Han var snarare lite stolt över det.

Själv blir jag illa berörd om jag beskrivs som rutinerad. Jag är nog inte tillräckligt skicklig för att klara av det omdömet med bibehållen självaktning. Rutinen för mig blir bara ett skydd mot mera riskabla försök med uttrycken. Vad är rutin? Det som man klarar genom att dölja det man inte klarar.

Jag förstår egentligen inte varför jag har så svårt att erkänna att jag kan vara skicklig.

Jag kan vara skicklig.

Jag har arbetat som skådespelare sedan nittonhundrafyrtio fem. Oavbrutet.

Jag bör vara rutinerad. Jag är rutinerad.

Erland Josephson

Uppgifter till texten HUNDAR OCH RIVJÄRN

13. **Vad har artikelförfattaren för syn på de stora respektive de små rollerna med avseende på skådespelarnas så kallade rutin?**

- A De stora rollerna kräver ett större mått av rutin än de små.
- B De små rollerna kräver ett större mått av rutin än de stora.
- C Både stora och små roller kan klaras av enbart på rutin.
- D Varken stora eller små roller kan klaras av enbart på rutin.

14. **Om vi utgår från att Baeckströms hund var en snäll vovve - hurdan var då hundens inställning till scenkonsten, enligt författaren?**

- A Insiktsfull och tolerant
- B Översvallande och okritisk
- C Realistisk och naturlig
- D Ovetande och förvirrad

15. **Varför har artikelförfattaren till en början så svårt att acceptera omdömet rutinerad om sig själv?**

- A För att han tolkar ordet rutin som ett sätt att klara en rolltolkning utan att utsätta sig för faror.
- B För att han oftast förknippar ordet rutin med specialiserade roller.
- C För att ordet rutin framför allt används av kritiker och skribenter.
- D För att ordet rutin står i ett motsatsförhållande till ordet skicklighet i skådespelarkretsar.

16. **Vilket av följande omdömen om skådespeleriet och "naturligheten" ger uttryck för en av artikelförfattarens åsikter i ämnet?**

- A Naturligheten kan vara ett botemedel mot skådespelarförgiftning.
- B Naturligheten är underställd tiden men överordnad genrerna.
- C Naturligheten kan fungera inskränkande på en rolltolkning.
- D Naturligheten är positiv för nyskrivna roller, negativ för de gamla.

VIRUSFORSKNING

Antibiotika biter inte på virus. Faktum är att människan hittills uppfunnit få läkemedel mot virussjukdomar. Vaccinering i förebyggande syfte är ofta vad som står till buds, åtminstone för vissa av sjukdomarna. Andra, exempelvis aids, står människan ännu relativt maktlös inför.

Henrik Garoff, professor i molekylärbiologi vid Karolinska institutet och verksam vid Centrum för Bioteknik vid Novum i Huddinge, menar att den grundläggande biologin är den enda rationella basen för att på sikt få fram effektiva antivirala medel. Han bedriver tillsammans med andra forskare molekylärbiologiska studier av sambanden mellan virus struktur och funktion. Hur går kopieringen av virus arvs massa till, vilka proteiner består virus av och vad är deras funktioner? Detta är några av de frågor som forskarna söker svar på.

- På sikt bör sådan kunskap kunna leda till läkemedel med förmåga att oskadliggöra virus, säger Henrik Garoff som också menar att forskning kring virus ökar möjligheterna för genterapi att bli en av framtidens stora medicinska behandlingsmetoder.

Redan idag används virus som bärare av främmande arvs massa som man önskar föra in i en cell. Det kan till exempel vara vid undersökningar av geners eller proteiners funktioner inom cellbiologisk forskning eller de första försöken till genterapi på människa som utförts i USA.

- Genterapi står för något kvalitativt nytt inom medicinen. Istället för att, som ofta sker idag, behandla sjukdomars symtom, angriper man själva grundproblemet. Genom att föra in en frisk gen kan man få sjukdomen att försvinna. Men ännu är våra kunskaper alltför bristfälliga och det finns många praktiska problem och etiska komplikationer på vägen. Vi kan till exempel inte dirigera de införda generna till rätt ställe i cellernas arvs massa.

Henrik Garoff tror emellertid att man så småningom kommer att finna lösningar på många av problemen.

- Vi vet till exempel att det finns ett speciellt virus som har just denna förmåga att dirigera sin arvs massa till en bestämd region på en bestämd kromosom hos sin värdcell.

Virus är smittämnen som behöver en cell av något slag för att föröka sig. Viruspartikelns storlek varierar mellan cirka 20-300 miljondels millimeter i diameter. Virusets "ide" är att föra över sin egen arvs massa, som kan bestå av antingen DNA eller RNA, till en cell och låta denna ta hand om jobbet - tillverkningen av nya viruspartiklar. Med en något haltande liknelse kan virus därför sägas vara ett slags cellbiologins gökunge. Virus ursprung är höljt i dunkel, men många forskare lutar åt att virus härstammar från cellerna själva. I celler finns arvs massestrukturer som inte är knutna till arvs massan i kromosomerna. Någon gång i tidernas begynnelse kan sådana molekyler ha frigjort sig och börjat leva sitt eget liv.

Virus kan delas in i två grupper, sådana som har ytterhölje (virusmembran) och sådana som saknar hölje. Henrik Garoffs grupp har särskilt studerat membranförsedda virus, bland annat hiv, som är ett så kallat retrovirus, ett annat retrovirus specifikt för möss samt ett virus vid namn *Semliki Forest-virus* som tillhör en grupp virus som kan orsaka hjärnhinneinflammation.

Viruspartikeln har två faser i sin livscykel, som kan sägas vara diametralt motsatta. Den första är hopsättning av virus olika komponenter när de på order av virusets arvs massa har tillverkats av den infekterade cellen. Den andra är isärtagning av dessa komponenter efter det att en ny cell infekterats, så att virus

arvs massa blottläggs.

Henrik Garoff undersöker vad som styr två så olika processer. Hur kan virus veta när det ena och inte det andra skall ske?

När virus arvs massa blottlagts inne i en infekterad cell börjar denna producera de proteiner som arvs massan kodar för. Semliki Forest-virus är ett så kallat RNA-virus. Dess arvs massa består av RNA som sätter igång cellens produktion av virusets strukturella proteiner, de som kommer att utgöra kärna och hölje, samt flera icke-strukturella proteiner som i sin tur styr kopieringen av själva virusgenomet. På virusgenomet finns små specifika sekvenser som fungerar som paketeringssignaler. De känns igen av virusets kärnprotein, som paketerar ihop genetiskt material i den komprimerade form som krävs för att det skall rymmas i den färdiga viruspartikeln. När man använder virus som bärare av främmande genetiskt material är dessa sekvenser nödvändiga att ha.

Virusgenomet styr också tillverkningen av två proteiner (p62 och E1) som kommer att utgöra utskott eller taggar på virusets yta. Dessa proteiner formerar sig i cellens endoplasmatiske nätverk till en tätt sammanhållen struktur och förs ut till cellmembranet, där de på en begränsad yta bildar det som kommer att utgöra viruspartikelns membran. Viruskärnan (paketeringsproteiner + genom) söker sig till detta ställe och genom interaktion med p62proteinets inre del omsluts kärnan av membranet. Därefter knoppar den mogna viruspartikeln av från cellens yta.

Henrik Garoff och hans medarbetare har funnit att det ena av de två proteiner som utgör virusets taggar klyvs. Det är p62proteinets som relativt sent, strax före avknoppningen, genomgår denna spjälkning.

- Tidigare ansåg många att en gen motsvarar ett protein och att detta protein endast kunde ha en funktion. Men särskilt bland virus har det visat sig att proteiner kan ändra sig - förändra sin struktur och därmed också sin funktion. Troligen är det en följd av virus komprimerade form och begränsade antal proteiner, säger Henrik Garoff.

Virus har ingen förmåga att själv aktivt röra sig, utan förs bokstavligen dit vinden vill. Ibland träffar en viruspartikel på en cell som kan infekteras. Ofta är ett virus specialiserat på en viss sorts celler. Cellerna har strukturer på sin yta som kan fungera som virusreceptorer. Dessa känns igen av virusets taggar som faster vid receptorerna. När ett Semliki Forest-virus med hjälp av sina taggar häftat fast vid en cell stimuleras cellen att transportera virus till sitt inre. Det sker genom att cellen omsluter virus med en bit av sitt eget cellmembran, som snörps av och bildar en blåsa som tar med sig viruset in i cellen. Denna blåsa kallas endosom och kan liknas vid en magsäck med lågt pH. Klyvningen av p62proteinets har gjort att viruset nu är känsligt för omgivningens sänkta pH-värde. Det leder till en drastisk förändring i strukturen hos virusets taggar. I den sura miljön separeras taggarnas båda proteiner från varandra, och proteinet E1 kommer nu att fungera som katalysator för membranfusion. Virusmembranet smälter samman med endosomens membran. Därigenom kommer virusets kärna ut i cellens cytoplasma, kärnproteinerna säras och virusets arvs massa frigörs. Cirkeln är sluten och cellens tillverkning av virusproteiner kan starta.

Semliki Forest-virus är relativt enkelt att studera. Det reproducerar effektivt och snabbt i vävnadskultur. Retrovirus däremot förökar sig betydligt långsammare och är därför svårt att massproducera i laboratoriet. För att lösa detta problem har Garoffs grupp använt sig av ett trick. Man har i Semliki Forestvirus fört in

de gener från retrovirus som kodar för tillverkningen av paketeringsproteiner, virusmembran och taggar. Dessförinnan avlägsnades alla Semliki Forest-virusets gener utom de som styr den snabba förökningen. Därigenom har man fått en metod att snabbt kunna producera stora mängder retroviruspartiklar, och bättre möjligheter att studera dessa virus.

Staffan Hasselgren

genom= samling sammanhörande, kvalitativt olika kromosomer

Uppgifter till texten VIRUSFORSKNING

17. **Vad har fått forskarna att tro att virus från början bildats ur cellerna?**

- A Upptäckten att det finns ”överflödiga” arvsmassa i cellerna.
- B Upptäckten att arvsmassa ”fattas” i vissa celler.
- C Upptäckten att cellerna kan reproducera den egna arvsmassan.
- D Upptäckten att virus liksom celler har en egen kärna.

18. **I vilket skede sker klyvningen av proteinet p62?**

- A När viruspartikeln häftar fast vid ytan på en cell som är möjlig att infektera.
- B När viruspartikeln är på väg att sönderdelas inne i den nyinfekterade cellen.
- C När den nya arvsmassan ska inneslutas i det färdigtillverkade virusmembranet.
- D När den nya viruspartikeln är på väg att lämna den cell där den tillverkats.

19. **Varför är klyvningen av proteinet p62 så viktig för viruset?**

- A Den är en förutsättning för att virusets kärna ska kunna nå cellens inre.
- B Den är nödvändig för att viruspartikeln ska kunna lämna en tidigare värdcell.
- C Den utgör startsignalen för paketeringen av virusets arvsmassa.
- D Den krävs för att cellernas receptorer och virusets taggar ska kunna fästa vid varandra.

20. **Vilken fördel har Semliki Forest-virus för den forskning som texten beskriver?**

- A Det innehåller ett begränsat antal proteiner.
- B Det tillväxer i stora mängder på kort tid.
- C Det angriper orsaken, inte symptomen.
- D Det påverkas inte av pH-värdet.